

Z dalších příspěvků zaslouží zvláštní pozornost soubor statí *K integraci cikánského obyvatelstva v ČSSR*, postihující nejvýznamnější aspekty romského specifika: bydlení, vztah k okolí, migraci Romů, jejich plodnost a populační klima. Základním problémem zkoumání romského obyvatelstva, a tedy i spolehlivých odpovědí na složité otázky vztahů mezi Romy a majoritní společností, plodnosti Romů a především jejich absolutního počtu, je neexistence jednotné definice pojmu cikán. To se v důsledcích odráží i ve statistické praxi — o Romech nejsou k dispozici spolehlivá data a zkoumání je založeno téměř výhradně na odhadech. Týká se to i výběrových šetření, neboť nelze zhodnotit reprezentativnost zkoumaného vzorku. Z uváděných výsledků je patrná tendence ke sblížování Romů s majoritní společností ve většině aspektů životního způsobu, rychlost tohoto sblížování ani jeho současný stav však nelze spolehlivě hodnotit.

Článek X. *demografická konference v Praze na téma „Urbanizace českých zemí a Slovenska“* přináší výtahy z referátů J. Musila a Z. Ryšavého, J. Ježka, M. Hamplá, V. Matouška a I. Thurza, přednesených 17. května 1978. V referátech je obsaženo shrnutí dosavadních výsledků prací koordinovaných odbornou skupinou Československé demografické společnosti při ČSAV, vedenou J. Ježkem.

21. ročník *Demografie* přináší recenze 17 titulů odborné knižní literatury, především sovětské a československé. Rozsáhlá recenzní činnost příspěvkatelů časopisu byla v roce 1979 v dostatečné míře orientována na tuzemskou a sovětskou literaturu, méně již na literaturu ostatních socialistických a nesocialistických zemí. V tomto směru se ovšem tento ročník vymyká tradicím časopisu: čtenáři *Demografie* jsou zpravidla seznamováni s literaturou pestřejší proveniencí.

21. ročník *Demografie* je v podstatě tematicky vyváženým souborem odborných textů dobré úrovně, seznamujících nejen demografy, ale i odborníky příbuzných disciplín vhodným způsobem s aktuálními otázkami reality populačního vývoje i se stavem zkoumání této reality v širokém kontextu vnějších souvislostí.

Ivan Lesný

Co víte o současné sociologii. Základní pojmy současné marxistické sociologie

Praha, Horizont 1979, 288 s.

Recenzovaná práce je dílem autorského kolektivu (A. Fazik, B. Filipcová, V. Hach, F. Hájek, J. Kohout, Z. Šafář a J. Vlácil), který pracoval pod vedením F. Zicha. Přes název, který autoři zvolili, nejde o knihu čistě populárního charakteru. Její obsah i způsob zpracování některých témat se blíží učebnici, jež může a při nedostatku obdobných příruček zřejmě bude sloužit jako úvod do studia sociologie všem, kteří se s touto disciplínou soustavně a na poměrně solidní úrovni seznamují. Tato funkce uvedené publikace je ovšem dosti zavazující a zpříšňuje kritéria jejího hodnocení.

Samu skutečnost, že se práce tohoto druhu objevila, je třeba vřele přivítat. Její potřebnost je nesporná. I když už v minulosti u nás obdobné příručky byly vydány, pocházely většinou z pera zahraničních autorů a nejsou již běžně dostupné. To, že jde o původní dílo kolektivu československých autorů, dokumentuje, že marxistická sociologie v ČSSR dosáhla takové úrovně, kdy je s to nejen analyzovat jednotlivé stránky života naší společnosti, ale i dospívat k širším syntézám. A jakkoli recenzovaná práce není bez nedostatků (těm se v obdobných případech nemůže vyhnout nikdo), je reálným činem, který je mnohem cennější než desítky nerealizovaných plánů a záměrů. Už proto, že zkušenosti z ohlasu a praktického použití publikace mohou být autorům podnětem a poučením pro přípravu dalších, rozsáhlejších prací, jež by již mohly mít charakter učebnice marxisticko-leninské sociologie v pravém slova smyslu.

Pokud jde o výběr témat, nelze autorskému kolektivu nic vytýkat. Mohou se pochopitelně objevit různé názory na proporce jednotlivých částí. Nezapomínejme však, že ty jsou dány nejen subjektivní snahou jednotlivých autorů, ale rovněž úrovní a výsledky, jichž bylo v dané oblasti sociologické práce u nás dosaženo. V tomto smyslu je recenzovaná práce dosti věrným odrazem situace obecné sociologické

teorie i odvětvových sociologických disciplín v naší společnosti. Lze však konstatovat, že všechny podstatné otázky soudobé marxistické sociologie jsou v publikaci zachyceny, řešeny nebo alespoň naznačeny.

Kolektivní studie mají své známé přednosti, ale i svá úskalí. Předností recenzované práce je to, že prakticky ve všech jejích částech se podařilo získat ke zpracování určité tematicky autory, kteří u nás v uvedené oblasti patří k nejerudovanější špičce. Úskalím je naopak určitá obsahová a stylistická nejednotnost a nevyrovnanost, jež se projevuje mimo jiné i v nestejně hloubce zpracování tématu. Jsou zde pasáže, které svým záběrem jdou opravdu k jádru problematiky a na dané ploše uvádějí vše podstatné, co je třeba říci (mám na mysli zejména kapitoly *Sociologické zkoumání způsobu života*, *Sociologie v řídicí práci v oblasti ekonomiky* a *Sociologický výzkum*), ale jsou zde i části, jež jsou poněkud popisné a zůstávají víceméně u jevové stránky problematiky.

První část knihy je věnována *předmětu a metodě sociologie*, přičemž ve své první kapitole se zabývá tím, jak je tato problematika chápána v marxistické sociologii, jaké jsou její metodologické principy a sociální funkce a proč je nedílnou součástí marxismu-leninismu. Informuje rovněž o přínosu klasiků marxismu-leninismu k sociologickému myšlení a o vývoji sociologie v socialistických zemích. Autoři se hlásí k pojetí, že historický materialismus je nejobecnější marxistická sociologická teorie. Správně však upozorňují, že otázky vztahu historického materialismu a marxistické sociologie zůstávají nedořešené a že je třeba je nadále ujasňovat.

Za diskusní považují tezi, že „sociologie se liší od ostatních společenských věd důrazem na empirickou část poznávacího procesu“ (s. 15). Domnívám se, že všechny marxisticky orientované společenské vědy kladou důraz na empirická východiska svých obecných závěrů, a v tomto smyslu propracovávají své vlastní metody jak získávat empirický materiál. Rozdíl mezi společenskými vědami v této oblasti bych spíše spatřoval ve specifičnosti empirických metod jednotlivých společenských věd, než v tom, že některé na empirickou část poznávacího procesu důraz kladou a jiné nikoli.

Tam, kde se autoři zabývají vztahem marxistické sociologie k politické ekonomii a vědeckému komunismu (s. 17), bych očekával vzhledem k metodologické i teoretické závažnosti této problematiky její širší i hlubší výklad. Tak složitou problematiku nelze asi vysvětlit ve dvou větách.

Mezi základními metodologickými principy marxistické sociologie je velmi správně uváděn také princip historického přístupu ke společenským jevům. Avšak s myšlenkou, že „respektování historického přístupu v metodologii sociologického zkoumání umožňuje vyhnout se všem pozitivistickým deformacím“ (s. 17), mohu jen velmi těžko souhlasit, a to proto, že deformace pozitivismu se přece neomezují pouze na ahistorický přístup k sociální realitě. Sám historismus nás tudíž před všemi pozitivistickými deformacemi nechrání.

Za hlavní společenské funkce marxisticko-leninské sociologie správně autoři považují funkci teoretickou, deskriptivně poznávací, sociotechnickou a ideologickou. Obsah těchto funkcí pak vysvětlují. Zmiňují se ještě o dvou funkcích dalších, a to kritické a obecně poznávací, ale ty už bohužel neanalyzují, přesto že by to bylo také potřebné a zajímavé.

Druhá kapitola první části knihy je věnována *stručné kritické analýze buržoazní sociologie*. Všimá si jejího vzniku, teoretickospekulativní a empiristické etapy jejího vývoje, a charakterizuje základní směry a školy buržoazní sociologie minulosti i současnosti. Je zpracována přehledně a na poměrně malé ploše dává dobrou základní představu o dané problematice. Do této kapitoly se však vloudilo dost nepřesností a chyb. Tak se zde například uvádí, že A. Comte použil názvu sociologie poprvé roku 1843, zatímco ve skutečnosti se tak stalo už o čtyři roky dříve. Tiskové chyby jsou i v psaní jmen některých sociologů. Empirismus se neprosazuje do dvacátých let, jak se uvádí v knize, ale od dvacátých let. Místo správného roku narození T. Parsonse (1902), je uveden rok 1916. Také letopočet Durkheimova narození je o rok posunut. Na s. 54 má být místo „raného socialismu“ „reálného socialismu“ a místo „v neposlední době“ „v poslední době“, což obojí zkresluje smysl příslušných výpovědí.

Nezapomínejme, že kniha *Co víte o současné sociologii* vychází v edici Malá moderní encyklopedie. A k přednostem každé encyklopedie (byť zde toto označení nelze chápat doslovně) by měla patřit přesnost a spolehlivost údajů. Tato knížka bude používána jako učební pomůcka a není těžké si představit, kolika nepřesných odpovědí (například při zkouškách studentů) budeme pod jejím vlivem v této oblasti svědky.

Druhá část knihy má název *Marxistická sociologie jako věda o zkoumání zákonitostí společenského pohybu*. Je rozdělena do tří kapitol, z nichž první se zabývá *základem společenského života, tj. výrobním způsobem*, a analyzuje pojmy výrobních sil, výrobních vztahů, podmínek společenského života, společenskoekonomické formace, společenského pohybu a epochy.

Při vymezování základny zde došlo k určité nepřesnosti. Na s. 73 se totiž do této kategorie řadí nejen výrobní vztahy, ale také výrobní síly. Základnu každé společnosti však tvoří souhrn výrobních vztahů, jak je to ostatně správně vymezeno ve třetí kapitole téže části knihy na s. 116.

Druhá kapitola druhé části se zabývá *společenskou strukturou*. Věnuje pozornost populaci, sociální skupině, třídě, vrstvě, sociální struktuře, sociálním vztahům, národnostním a etnickým vztahům, institucím, sociální roli, sociálnímu statusu, stratifikaci, sociální mobilitě a socializaci.

V části, zabývající se populací, jsou mimo jiné vymezovány tak důležité kategorie společenského života, jako je lid, národ a masa. Lid je definován jako „velká populace se společným jazykem a kulturou, žijící v (samostatném) státě a spojovaná společně sdílenými základními politickými zájmy“ (s. 84). Vymezování lidu není samozřejmě úkol jednoduchý a názory i mezi marxisticky orientovanými autory se zde mohou lišit. Přesto se však domnívám, že výše uvedená definice není přesná. Na první pohled problematické je spojování lidu s existencí státu, a to dokonce samostatného. Také společný jazyk jako znak lidu jen velmi těžko obстоjí. Víme např., že je zcela smysluplné používat kategorií sovětský lid. Přitom je známo, že jde o kategorii národnostně, a tudíž i jazykově diferencovanou. Domnívám se, že každé marxistické vymezení lidu musí brát v potaz historičnost a proměnlivost této kategorie. Je tudíž velmi těžké podat jakousi jednoduchou definici lidu jako takového. Rozhodně však v této definici nemůžeme opominout skutečnost, že jde vždy o masu lidí, kteří se rekrutují z různých společenských tříd a skupin a kteří v důsledku svého materiálního postavení a politického postoje mají zájem na pokrokových změnách dané společnosti. Lid v tradici marxistického myšlení byl vždy chápán jako nositel progresivního vývoje společnosti, a to jednak díky svému místu ve výrobě (tvůrce materiálních hodnot), jednak díky své rozhodující roli v politických bojích.

Také definice národa, uváděná na téže straně, se mi zdá diskusní. Zní takto: „Národ je historicky vzniklé sociální seskupení, populace, k jejímž charakteristikám patří především jazyková a kulturní tradice, ale též ustavující jednotný hospodářský základ života jejich příslušníků a s ním spjaté třídní určení.“ Jde opět o vymezení kategorie, již se v dějinách marxistického sociologického myšlení zabývala řada teoretiků, jejichž přínos a závěry nelze přejít. Domnívám se, že v definici národa nemůžeme pominout takové znaky, jako jsou jeho společné dějinné osudy a specifické psychologické rysy. Namísto nejasného znaku „ustavující jednotný hospodářský základ života“ bych doporučil použít jednoznačnější a běžnější termín *společnost ekonomického života* a namísto znaku „třídní určení“ je třeba jasně říci, že národ je kategorií vnitřně třídně diferencovanou, přičemž vůdčí roli v něm hraje vždy ta třída, která je třídou ekonomicky panující.

Nemohu souhlasit ani s vymezením masy jako „součásti populace usilující o společenský pokrok“, jež je podáno rovněž na s. 84. Toto platí v případech lidových mas. Avšak – jak známo – masa je čistě kvantitativní označení. Znamená vždy relativně velké množství lidí. Masa může být jak pokroková, tak reakční. Zavádět do definice masy rys pokrokovosti je matoucí.

Za diskusní považuji rovněž rozlišování sociální a společenské struktury a sociálních a společenských vztahů, provedené na s. 94, 99 a 112. Autor tohoto rozlišení se zřejmě domnívá, že slova sociální a společenský nejsou synonyma, což je ovšem dosti neobvyklé. Sociální struktura je podle něho „souhrn vztahů mezi hlavními skupinami společnosti, třídami a vrstvami, určující vzájemnou souvislost působení každé z těchto skupin. (...) Sociální strukturu je přitom nutno odlišovat od demografické, ekonomické i politické struktury. Na tyto struktury není převoditelná, vzájemně se však s nimi ovlivňuje a spolu s nimi tvoří také společenskou strukturu“ (S. 94.) Vzniká otázka, co zbyde ze sociální struktury, jestliže z ní vyloučíme demografické, ekonomické a politické charakteristiky jako něco odlišného. Rozlišování sociální a společenské struktury a sociálních a společenských vztahů se mi nezdá terminologicky ani obsahově smysluplné, a tudíž ani potřebné.

V třetí kapitole této části knihy, nazvané *Dialektika společenské základny a nadstavby*, jsou analyzovány a charakterizovány pojmy společenské základny, nadstavby, politiky, státu, vědy, umění, výchovy, náboženství, morálky, jazyka a kultury.

Poněkud překvapivá je zde věta, že „společnost tvoří velký racionálně uspořádaný organický celek“ (s. 115). Víme dobře, že všechny dosavadní společnosti, zejména pak třídně antagonistické, měly k racionálnímu uspořádání velmi daleko, a socialistická společnost o takové uspořádání pochopitelně teprve usiluje. Kromě toho sám pojem racionální uspořádání společnosti je nekonkrétní, a každá třída v dějinách si pod ním představovala něco jiného.

Rovněž vymezování nadstavby jako „souhrnu všech společenských mimoekonomických institucí, idejí a názorů i sociálně psychologických jevů“ (s. 117) se mi zdá diskusní právě pro onen přívlastek „mimoekonomických“. Nevidím důvod, proč by z nadstavby měly být vyřazovány takové ekonomické instituce, jako jsou například plánovací úřady, ministerstva zabývající se řízením různých oblastí ekonomického života apod. Stejně tak do nadstavby patří ekonomické ideje a názory.

Zřejmě určitým nedopatřením vypadla v této části výkladu jako typicky nadstavbový jev vedle politické ideologie, právního vědomí, morálky, umění a náboženství taková forma společenského vědomí, jakou je filozofie.

Diskusní je názor, že „teprve na základě politického vědomí, vyjadřujícího zájmy a postoje jednotlivých tříd, vznikají politické organizace a vztahy, politický systém“ (s. 125). Domnívám se, že zejména politické vztahy jsou skutečností, která existuje objektivně, nezávisle na tom, zda si je lidé uvědomují či nikoli, a nejsou tudíž pouhou objektivací a materializací politického vědomí.

Při analýze pojmu politického systému společnosti je správně věnována pozornost vedoucí úloze komunistických stran v socialistických zemích. Předpokládal bych však, že v rámci sociologického rozboru problematiky politiky se autoři vedle státu budou zabývat rovněž obecnější problematikou takových důležitých institucí, jakými jsou zejména v buržoazní společnosti politické strany.

Ani definice moci na s. 128 příliš neuspokojí, neboť je příliš široká. Definice práva jako „souboru norem a vztahů zakotvených v právním řádu“ (s. 129) je pak typickou definicí kruhem, která o podstatě a specifických rysech práva nic neříká.

Domnívám se (i když je to názor diskusní a jeho praktická realizace je nadmíru obtížná), že tam, kde jsou vysvětlovány základní kategorie a pojmy historického materialismu, by ctižádostí a povinností sociologů mělo být ukázat nejen to, že historický materialismus je teoretickým a metodologickým východiskem a základem marxisticko-leninské sociologie, ale i to, do jaké míry tato sociologie může svými výzkumy i svými zobecněními k rozvoji historického materialismu přispět. Bylo by například vhodné a dobré zmínit se o specifických sociologických metodách studia náboženství, ale i umění, morálky apod. s případnou kritikou tradic buržoazní sociologie v těchto oblastech, které jsou — jak známo — velmi bohaté. Takto může čtenář nabýt dojmu, že vztah historického materialismu a marxisticko-leninské sociologie je pouze jednostranný, že tato sociologie pouze přejímá a akceptuje obecně a metodologické teze historického materialismu a nijak zpětně k obohacení marxistické společenské teorie nepřispívá.

Třetí část recenzované práce je věnována *aplikované sociologii* a je třeba konstatovat, že z hlediska obsahu i zpracování tematiky zde byli autoři nejúspěšnější. První kapitola této části se zabývá sociologií v řídicí práci, a to jednak v oblasti ekonomiky, jednak v oblasti politiky. Zejména první část této kapitoly je zpracována velmi solidně a podává přesvědčivý přehled o tom, v čem může být sociologie v dané oblasti pro socialistickou společnost nejen užitečná, ale přímo životně nezbytná. Tato podkapitola je jasným svědectvím toho, jak zpracované teoretické i metodologické zázemí dnes u nás toto odvětví sociologie má. Domnívám se pouze, že její autor mohl poukázat i na některé problémy, jež se například v práci podnikových sociologů objevují a které je třeba překonávat.

Sociologie v oblasti politiky není u nás doposud odvětvím s takovým zázemím jako sociologie v oblasti ekonomiky. To se odráží i v podkapitole, jež je na ni zaměřena. Avšak už to, že se vůbec této problematice v recenzované práci věnuje pozornost, je záslužné. Z této části se mi jeví jako příliš úzké vymezení propagandy na s. 188. Domnívám se, že propagandu nelze omezovat pouze na šíření politických názorů, že existují i další její druhy. Určitá terminologická a jazyková neobratnost se projevila na s. 191 v části věty, že „stav veřejného mínění ovlivňuje řada faktorů, proto může být jak pravdivé, tak i zdánlivé, neskutečné“. Veřejné mínění je vždy skutečné. Protikladem pravdivého není zdánlivé, neskutečné, nýbrž pouze nepravdivé, falešné. Při vymezování funkcí veřejného mínění není jasné, v čem se liší funkce kontrolní, která je charakterizována tak, že „činnost všech institucí je vždy předmětem posuzování a hodnocení veřejného mínění“, od funkce hodnotící, o níž se píše, že „veřejné mínění obecně hodnotí každou činnost“ (s. 192–193).

Přiměřená pozornost je věnována v druhé kapitole této části *sociologii venkova*. Zabývá se otázkou předmětu této sociologické disciplíny, analýzou pojmů venkova, města a obce, zemědělského podniku, venkovské populace i rozdíly mezi městem a vesnicí a jejich stíráním.

Nesporně nejlépe je z celé knihy zpracována problematika třetí kapitoly třetí části zabývající se *sociologickým zkoumáním způsobu života*. Po obsahové i formální stránce jde o kapitolu vybroušenou, přinášející vyčerpávající a přesnou informaci o tom, čeho bylo v dané oblasti dosaženo, ale i kriticky naznačující, co je třeba nadále řešit. Tato kapitola beze zbytku plní poslání, které by měla mít i celá kniha: uvádí do problematiky, syntetizuje dosavadní výsledky a naznačuje cesty dalšího rozvíjení dané disciplíny. Má vysokou odbornou i stylistickou úroveň, je odrazem toho, že v této oblasti vědeckovýzkumné práce bylo u nás dosaženo mimořádných výsledků.

Čtvrtá kapitola této části se zabývá *sociologií skupin*, zejména skupin věkových, zájmových a lokálních, a dále rodinou, partou a kolektivem. Diskusní se mi z této studie jeví výklad týkající se tří základních fází vývoje kolektivu, a to proto, že kritérium pro jejich rozlišení je poněkud jednostranné.

Čtvrtá část knihy je věnována *sociologickému výzkumu* a obsahuje všechno podstatné, co může čtenáře tohoto typu publikace zajímat. Také tato část je zpracována erudovaně, se znalostí věci a na základě hlubokých teoretických i praktických zkušeností a poznatků.

V závěru chci znovu opakovat, že knihu *Co víte o současné sociologii* považuji v kontextu československé marxisticko-leninské sociologie za cenný ediční čin. Je poměrně věrným odrazem toho, jaká je úroveň obecné sociologické teorie i odvětvových sociologických disciplín u nás, i toho, jak umíme o své práci informovat širší veřejnost. Psát příručky tohoto typu je obsahově i metodicky nesmírně náročné a o to pozitivněji je třeba každý takovýto pokus hodnotit. Jestliže jsem si ve své recenzi na některých místech dovolil vyslovit poněkud kritičtější soudy, než při podobných příležitostech bývá zvykem, pak jedině proto, že se domnívám, že o některých otázkách je třeba diskutovat (přičemž se to samozřejmě týká i mých kritických výhrad), a dále proto, že pro její autory, kteří budou pravděpodobně uvažovat o případném dalším vydání knihy, respektive o tvorbě rozsáhlejší příručky sociologie, má z hlediska jejich další práce asi větší smysl otevřeně vyjádřit dobře míněné připomínky než napsat obligátní čistě popisnou informativní recenzi.

Jan Sedláček

I. I. Čangli (red.): Socialističeskoje sorevnovanije. Voprosy teorij i praktiki organizacij (Socialistické soutěžení. Otázky teorie a praxe organizace)

Moskva, Nauka 1978, 280 s.

Nové podmínky rozšířené socialistické reprodukce při přechodu k intenzivnímu typu sociálně ekonomického rozvoje v etapě budování rozvinuté socialistické společnosti vyvolávají naléhavou potřebu kvalitativně vyššího teoretického zvládnutí problematiky řízení a organizace socialistické výstavby.

Recenzovaná monografie se zabývá jedním z nejcharakterističtějších jevů socialistického životního způsobu – socialistickým soutěžením. Autoři systematicky zkoumají místo socialistického soutěžení v systému výrobních vztahů, jeho vazbu na demokratický centralismus jako základní integrující princip politického systému, výchovné funkce socialistického soutěžení při formování komunistického vztahu k práci. Teoretický výzkum je dokumentován řadou výsledků konkrétních sociologických výzkumů z oblasti výrobních podniků i pracovišť vědecko-výzkumné základny.

Prvá kapitola obsahuje hlubokou analýzu kategorie soutěžení v systému výrobních vztahů. Výhodiskem pro konkretizaci dialektiky člověka a společnosti v subsystému výrobních vztahů se stávají kategorie dělby a kooperace práce, které i při různém stupni svého rozvinutí charakterizují obecné, nutné předpoklady společenské výroby ve všech společensko-ekonomických formacích. Protikladná jednota dělby a koope-